

ETNOGRAAFIA MUUSEUM

Küsimusleht nr. 65

HOBUSERAKEND

Sissejuhatuseks.

Etnograafia Muuseum on seni korrespondetide abil kogunud rohkesti väärtuslikke andmeid eesti regede ja vankrite ajaloo valgustamiseks. Samuti on olemas ulatuslik materjal nüüd juba minevikku vaibunud veohärgade kasutamise ja nende rakendusviiside kohta. Hoopis tähelepanuta aga on jäänud meie tähtsaima veolooma, hobuse rakend. Omal ajal on muuseumi kogutud suurel hulgal vanaaegseid nikerdatud rangipuid. Terviklikke range koos kõigi juurdekuuluvate osadega aga muuseumi kogudes peaaegu polegi, rääkimata muudest rakendite osadest.

Ometi on hobuserakend Eestis viimase saja aasta jooksul teinud läbi märgatava arengu, mille üksikasjaline jälgimine praegu vanemate inimeste mälestusteadete varal on veel võimalik. Ka eesti hobuserakendis on mitmeid paikkondlikke erinevusi, mille leviku lähemal kindlaksmääramisel korrespondendid oma vastustega saavad tublisti kaasa aidata. Lõpuks leidub mitmel pool kindlasti veel vanemaid enam-vähem korralikult säilinud rakendiosi. Nende kohta palub muuseum endale saata lähemaid andmeid, milles oleks teatatud ka nende praegune täpne asukoht. Ka on muuseum tänulik igasuguste fotode eest, kus hobuserakend ühe või teise veoki või põllutööriista ees on korralikult näha. Fotode juurde tuleb tingimata märkida pildistamiskoht ja -aeg. Hoolsalt pandagu kirja kõik kohalikud rakendi osade nimetused, neid lainejoonega alla kriipsutades.

a) Rakendist üldse.

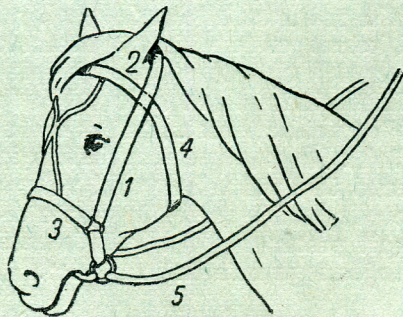
1. Kuidas nimetatakse hobuserakmeid üldise nimetusega (*rakmed, valjad, riistad*)?

2. Missugustest osadest koosnes varem täisrakend ja mis puhkudel seda kasutati? Mis puhkudel jäeti ära mõningad rakendi osad (näit. leid e. lentsid, sedelgas)? Kas rakendi koosseisus on aja jooksul toimunud mingeid muudatusi? Milliseid?

3. Missugune osa rakmeist kuulub lahutamatult hobuse juurde, s. o. läheb hobusega kaasa, kui see müüakse?
4. Millised rakendiosad valmistati kodus, millised osteti? Nende hind?
5. Kas mäletate veel rakendis nahkrihmade asemel nõõri või niine kasutamist? Missugused rakendi osad valmistati nimetatud materjalidest? Millal neid asendasid nahkrihmad?
6. Kas ja kuidas võis rakendi järgi otsustada talupoja jõukuse üle?
7. Kuidas nimetatakse hobuse rakendamist (*rakendama, ette panema, valjastama* jne.) ja lahtirakendamist (*eest võtma* jne.)?

b) Päitsed.

8. Millised päitseliigid on kohapeal tuntud ja mis otstarbeks neid kasutatakse (rakenduspäitsed, ratsapäitsed, tallipäitsed, ööpäitsed jne.)? Eri päitseliikide nimetused (*päitsed, valjad, suitsed*)? Nende erinevused (lisada joonised).
9. Loendada päitsete osade nimetused joon. 1 järgi vastavalt joonisel esitatud numbritele. Eriti silmas pidada joon 1:5 kohalikku nimetust (*ratsuti, ratus, ratsmed, ohelik, ohilõig* jne.). Teiste päitseliikide osad ja nende nimetused.
10. Suurauad. Kuidas neid kohapeal nimetatakse? Kas mäletatakse veel sepa tehtud suuraudu? Mitmest osast need koosnesid ja kuidas olid omavahel ühendatud (joonis!)? Kas suuraudade otstes olid rõngad või pulgad (nende nimetus)?



Joonis 1.

11. Millised on *kangraud*, *kangvaljad* (joonis!) ja mis puhul neid kasutatakse?
12. Milleks kasutati viimati nõõr- või punutud päitseid? Millal?
13. Kas hobust on rakendatud ka päitseteta, ainult ohjadega, mille otsas on suuraud? Kuidas need kinnitati? Mis puhul sellist rakendit kasutati?

c) Ohjad.

14. Missugustest osadest koosnevad ohjad (*otsus, haru, käär, pära, lõks, lukk* jne.)?

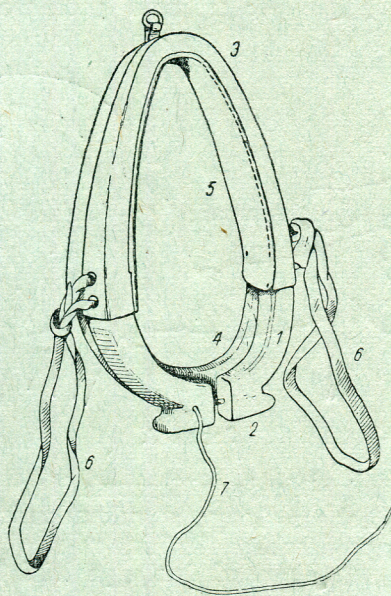
15. Mis materjalist (nahast, nööri, lõhvist) ja kuidas valmistatud (kootud, punutud) olid ohjad töö, sõitudel jne.?

16. Kuidas kinnitati ohjad suitsete külge? Millised olid sepa tehtud *ohjalõksud* (joonis!)?

d) Rangid.

17. Rangide nimetus kohalikus murrakus (*rangid, taosed*)? Kui on tuntud mitu nimetust, siis kas mõni neist on vanem, teine uuem? Millal ja miks levima hakanud?

18. Kas mäletatakse veel range, mis olid nahaga katmata? Millised need olid töö, millised sõidu jaoks? Kas on andmeid vanade puurangide harjuse katmisest karu- või mägranahaga (näiteks pulmasõidul)? Milleks seda peeti vajalikuks?



Joonis 2.

19. Kas mäletatakse veel, millal tulid tarvitusele kinnised, nahkattega rangid (joon. 2)? Kas neid on valmistatud kohapeal või ostenud? Kust?

20. Kas on kasutusel ka range, millel rangiharjus (joon. 2:3) on nahaga katmata, nii et rangipuude otsad ja neid ühendav rihm on näha?

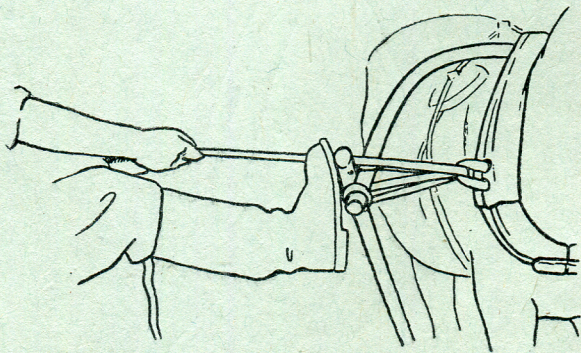
21. Loendage rangide tähtsamate osade nimetused vastavalt joon. 2 esitatud numbritele. Kas on erilist nimetust rangipuude all-osal (2), mis rihmaga kinni tõmmatakse? Kuidas nimetatakse rangide ülaosa (3) ja rangide alla pandavat vilti (5)? Kas ka rangide nahk-kattel on oma nimetus?

22. Millisest materjalist on valmistatud *rangipadi* (*paled*) ja kuidas see kinnitatakse rangipuude külge?

23. Kas *rangirinnuse* (2) kinnitamine toimub alati rihma või nööri (7) või on tuntud ka teistsuguseid rinnuse kinnitamise viise? Milliseid (joonis!)?

24. Missugusest nahast valmistatakse *roomad* (*rahked*) (6) ja kuidas need kinnitatakse rangide külge? Kas mäletatakse veel kodust roomanaha valmistamist? Kuidas see toimus?

25. Kas on kasutusel ka range, millel ühte umbset aasakujulist rooma asendab pikk rihm, mille varal toimubki rakendi lõplik kinnipingutamine pärast rinnuse kinnisidumist (joon.3)? Kuidas seda rihma nimetatakse (*veoroom*)? Kas see asub rangide paremal või vasakul küljel? Kas taolised rangid on kohapeal põlised või alles hiljuti (millal?) levinud? Kui hiljuti levinud, siis kuidas, kelle kaudu neid on tundma õpitud? Mille poolest neid peetakse paremaks teistest rangidest?



Joonis 3.

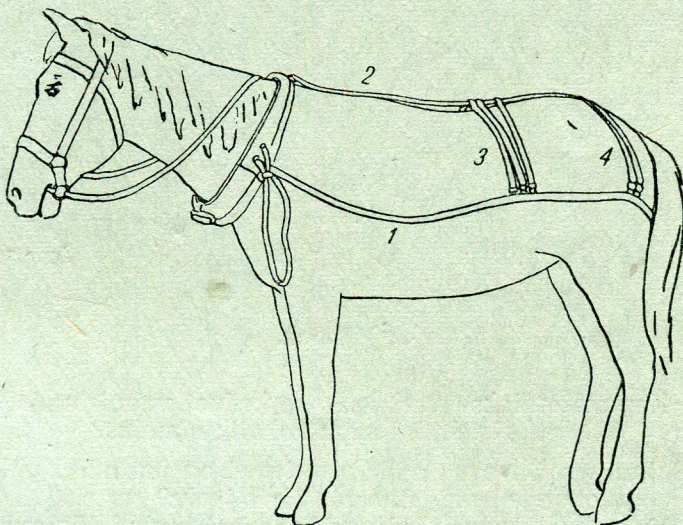
26. Kas on tuntud pikkade nööriroomadega (*rahetega*) rangid, mida kasutatakse hobuse loogata rakendamisel põllutööriistade (harkadra) ette? On nad kohapeal põline nähtus? Kuidas nimetatakse neid (*künnirangid*, *künnitaosed* jne.) ja teisi tavalisi range (*veorangid* jne.)?

e) Leid.

27. Millist nimetust kannab rangide külge kinnitatud hobuse keha ümbritsev rihmastik (joon. 4) — *leid*, *lentsid*, *vööslemmid*, *vöörlem-mused*, *ahersälused* jne.? Kui kohapeal on tuntud mitu nimetust, siis ka

need tähistavad ühesuguse ehitusega rakendiosa, või käib mõni neist vanema, teine uuema tüübi kohta? Milles on sel puhul erinevused (joonis!)?

28. Kas tuntakse eri nimetusi ka leide osade jaoks (joon. 4:1—4)?



Joonis 4.

29. Mis ülesanne on leidel rakendis? Kas nad olid varem üldkasutusel? Kuivõrd kasutatakse neid veel tänapäeval? Millal ja miks nad hakkasid kõrvale jääma?

f) Sedelgas.

30. Sedelga kohalik nimetus (*sedelgas, sedruk, telka* jne.). Milleks on sedelgas rakendis vajalik? Missugustel puhkudel võidakse hobune rakendada ilma sedelgata?

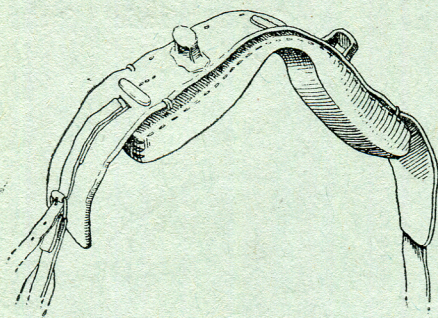
31. Missuguse kujuga sedelgad on teie ümbruses kasutusel (joon. 5 ja 6)?

32. Sedelga osad ja nende nimetused. Kuidas nimetatakse metal-aasasid sedelga peal, millest käib läbi sedelgarihm (*kõrvad, pullid* jne.)? Kas on kasutatud puust aluseid nende aasade jaoks? Nende nimetus?

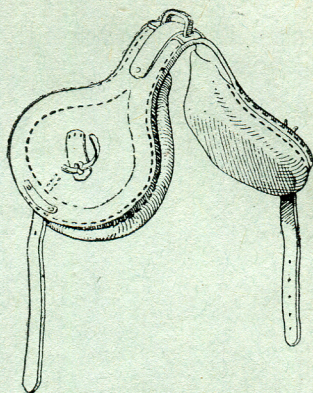
33. Sedelgavöö, selle nimetus ja valmistusmaterjal.

34. Kas kasutatakse ainult ühte aisade külge kinnitatavat rihma üle sedelga või ka teist, mis käib hobuse kõhu alt? Nende nimetused?

35. Kas on kasutatud ka kujult sadulat meenutavat sedelgat? Millal, kus? Selle joonis!



Joonis 5.



Joonis 6.

g) Look.

36. Kas mäletatakse veel lookade kodust valmistamist? Kuidas see toimus? Mis puust tehti? Looga kohalik nimetus?

37. Missugused looga osade nimetused on tuntud? Kuidas nimetatakse looga otstes olevaid õnaraid aiste jaoks?

38. Missugused looga liigid on kohapeal tuntud (ümarpuust painutatud, laiast puust painutatud, laiad ja madalad, kitsad ja kõrged jne.)? Kas eri loogaliikide vahel tehakse vahet ka eri nimetustega (*vibulook, vene look* jms.)?

39. Kas mäletatakse veel lõikkirjadega või maalitud kirjadega kaunistatud lookasid? Kust neid saadi? Millal kadus nende kasutamine?

h) Piits.

40. Missugust abinõu kasutati hobuse edasiergutamiseks (*vits, piits*)? Piitsa nimetus (*piits, roosk*) ja valmistamismaterjal? Kas on tuntud ka *härjasoorast* (*karast*) tehtud piitsad? Piitsavars ja selle materjal?

i) Aisad.

41. Aiste tavaline nimetus kohapeal (*aisad, vehmred*).

42. Missugused vanaaegsed *aisapärad* on teie pool tuntud (joon. 7: 1—6) ja mille (ree, vankri, äkke jne.) veoks üht või teist liiki päraga aisu kasutati? Nende kinnitamine veetava eseme külge. Kas vastavatel aisapäradel on ka oma nimetused?

43. Millal hakati kasutama raudpäradea aisu? Missugused raudpärad on teie ümbruses kasutusel (joonis!) ja kuidas need kinnitatakse veoki külge? Raudosade nimetused.

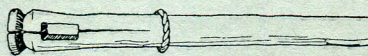
44. Kas on tuntud ka tagant ristpuuga ühendatud aisad ja mille ees neid kasutatakse? Ristpuu nimetus?



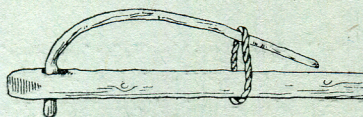
1



2



3



4



5



6

Joonis 7.

j) Pidulik rakend.

45. Kas pidulikeks sõitudeks (pulma, kirikusse jne.) olid kasutusel eri rakmed? Mille poolest need erinesid töörakmetest? Kui paljudel neid oli?

46. Missugused rakmete osad ehti metallkaunistustega (millistega)? Kas kasutati rakmete kaunistamiseks värvilisi villasest lõn-

gast tutte? Kuhu neid riputati? Kas olid kasutusel ka villased, vöö-
tehnikas kootud ohjad?

47. Millal pandi aisa külge *aisakell*? Kas rakendis kasutati ka
kuljuseid? Kuidas ja kuhu need kinnitati?

k) Kahehobuserakend veo- ja sõiduriistade ees.

48. Kas oli tuntud ja mis puhkudel kasutati rakendit, kus üks
hobune oli loogaga aiste vahel ja teine loogata kõrval? Kuidas raken-
dati kõrvalhobune? Mida tähendab nimetus *priipass, priipassis*?

49. Kas on tuntud ka kahe hobuse rakendamine vankri ette kahe
paari aiste ja kahe loogaga? Kuivõrd levinud see oli ja mis puhul
kasutati?

50. Kas varasemal ajal on kasutatud ka kahehobuserakendit tiis-
liga? Kas seda kasutati ka taludes töövankri või ree ees või ainult
mõisates? Kirjeldage lähemalt tiisli kinnitusviisi vankri külge? Milli-
sed olid tiisli juurde kuuluvad osad (*kolgid, kaikad, lemmlauad, kael-
puu, trengid* jne.)? Missuguseid rakmeid kasutati hobuse seljas? Mis
on *antskopid*?

51. Kuivõrd kasutati tiisliga kahehobuserakendit sõiduvankrite
ees taludes? Kas olid tuntud erilised rangideta rihmrakmed (*sorid,
inglise riistad* jne.)? Nende osad (joonis!). Kes neid kasutasid ja
millal nad tarvitusele võeti?

52. Kirjeldage kahehobuserakmeid mõisasõidukitel.

53. Kas mäletatakse hobuste järjestikku rakendamist (üks hobune
teise ees või kolmas hobune paarihobuste ees)? Mis puhkudel ja kes
sellist rakendit kasutasid? Kuidas rakendati eesmine hobune ja kui-
das sellist rakendusviisi nimetati (*pitsis*)? Kuidas toimus hobuste
juhtimine?

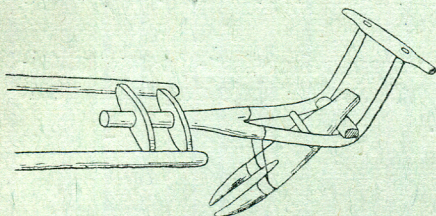
54. Kas mäletatakse veel, milline oli posthobuste rakend? Kirjel-
dage seda!

l) Vana adra- ja äkkerakend.

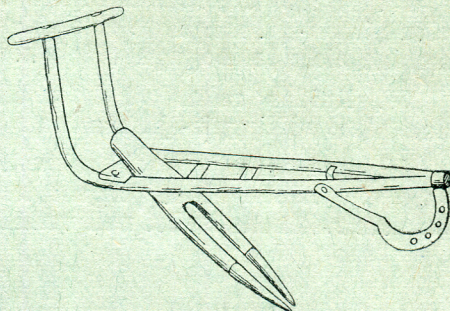
55. Kuidas nimetatakse vana harkadra, seanina jne. aisu (*raied,
adervarred* jne.)?

56. Kas adra aisad olid vahetult ühendatud adra käepidemega
või kinnitati neid eraldi adra *varre* otsa? Missugused olid sel puhul
aiste kinnitusviisid? Kas on tuntud kinnitusviis joon. 8? Kuidas nime-
tatakse sel puhul aisu ühendavat lauapaari? Kas on tuntud aiste kin-
nitamine erilise *tellraua* külge (joon. 9)? Millal hakati seda kasu-
tama?

57. Kas teie pool kasutatakse lühikeste aistega (*raietega*) harkatra, mille ette hobune rakendatakse loogata? Kuidas nimetatakse veoköisi (*rahked, trengid*) ja kuidas need kinnitatakse aiste ja rangide külge?

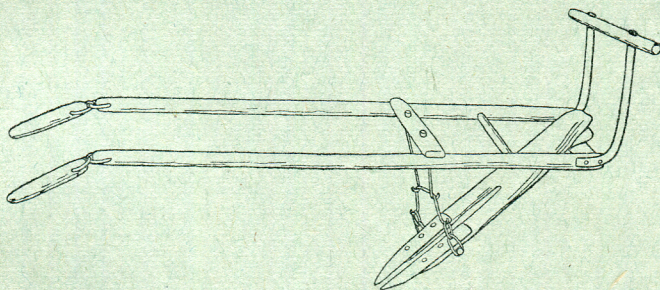


Joonis 8.



Joonis 9.

58. Kas kasutatakse harkatra, mille aiste otsas on erilised liikuvad kolgid (nimetus?), mille külge hobune rakendatakse loogaga (joon. 10)? On see põline nähtus? Mille poolest on kolkidega rakend parem kolkideta rakendist?



Joonis 10.

59. Kuidas rakendati hobune karuäkke ette (loogaga, loogata)? Millised olid karuäkke aisad ja kuidas need kinnitati äkke külge?

60. Kuidas rakendati hobune puust pakk- ja raamäkke ette? Kuidas kinnitati aisad nende äkete külge?

m) Rakend uuemate põllutööriistade ja -masinate ees.

61. Milliste põllutööriistade ees kasutatakse ühehobuserakendit? Kas rakendamine toimub kolgi ja trengidega või aiste ja loogaga? Kuidas viimasel juhul kinnitatakse aisad riista külge?

62. Mis moodi rakendatakse kaks hobust hõlmadra, vedru- ja siksak-äkke ette? Kas on tuntud rakend, kus üks hobune on loogaga aiste vahel ja teine trengidega kõrval? Mille poolest loetakse sellist

rakendit heaks? Kas on tuntud rakend kahe paari aiste ja kahe loogaga? Kas hobuste rakendusviisis on inimmälestuse vältel toimunud muudatusi? Miks?

63. Kuidas rakendatakse hobused vilja- ja heinaniidu-, kartulivõtu-, külvi- jt. masinate ette? Kas nendegi puhul on tuntud rakendamise aiste ja loogaga (tiisli kõrval)?

64. Kuidas rakendati hobused hobujõul töötavate rehepeksu-, lina-, laastulõikamis- jt. masinate ette?

65. Kui palju hobuseid rakendati varem rehepeksu- ja aurumasinade ette nende ühest paigast teise viimisel? Kirjeldage lähemalt hobuste rakendamiseviisi neil vedudel.